

ISSN: 2181-9416

YURIST AXBOROTNOMASI

ВЕСТИНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

HUQUQIY, IJTIMOIIY, ILMIY-AMALIY JURNAL

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

YURIST AXBOROTNOMASI

6-SON, 8-JILD

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 6, ВЫПУСК 8

LAWYER HERALD

VOLUME 8, ISSUE 6

ABDIHAKIMOV Samandar Salohiddin o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktranti

E-mail: samandarabdiyakimov86@gmail.com

FUQAROLIK SUD ISHLARINI YURITISHDA SUD XATOSI TUSHUNCHASI VA UNING NAZARIY TAHLILI

For citation (iqtibos keltirish uchun, для цитирования): ABDIHAKIMOV S.S. Fuqarolik sud ishlarini yuritishda sud xatosi tushunchasi va uning nazariy tahlili // Yurist axborotnomasi – Вестник юриста – Lawyer herald. № 6 (2025) B. 85–94.

6 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2025-2-15>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada fuqarolik sud ishlarini yuritishda huquqiy xato tushunchasi, turlari va mazmuni yoritilgan bo'lib, uning turlaridan biri sifatida sud xatosi nazariy-ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot qilish jarayonida turli huquqshunos olimlarning fikrlari va mulohazalari o'rganilib, ularning bergan ta'riflaridan kelib chiqqan holda sud xatosining mohiyati va mazmuni keng yoritib berilgan. Bunda sud xatosi tushunchasi, uni vujudga keltiruvchi sabablar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Sud xatosiga olib keluvchi sabablar o'z navbatida ikkita guruhga ajratilgan, ya'ni subyektiv hamda obyektiv omillar. Sud xatosini vujudga kelishida subyektiv omillar sifatida sudyaning malaka darajasi, uning ruhiy holati bilan bog'liq muammolar tufayli yuzaga keluvchi xatoliklar bo'lsa, obyektiv omillar esa sudlardagi ish hajmining yuqori ekanligi va qonunchilikdagi mavjud ziddiyatli vaziyatlarga duch kelish holatlari hisoblanadi. Shuningdek, sud xatosining sud hujjatlariga, ayniqsa hal qiluv qarorlariga ta'sir doirasi o'rganilib, sud xatosi vujudga kelganida birinchi instansiya sudlarining o'zi tomonidan bartaraf qilinishi mumkin bo'lgan holatlari va sud hujjatlarining yuqori instansiya sudlari tomonidan bekor qilinishi yoki o'zgartirilishiga olib keluvchi holatlari tahlil qilingan. Ushbu tahlillar natijasi bo'yicha sud xatosini faktik, moddiy huquq normalari bilan bog'liq va protsessual xatoliklardan kelib chiquvchi uchta guruhga ajratilgan. Fuqarolik protsessual qonunchilikda keltirilib o'tilgan protsessual huquq normalarining buzilishi asoslari tahlil qilinib, ushbu qoidalaridagi kamchiliklar yuzasidan yechim va takliflar berilgan. Nazariy-ilmiy taklif sifatida sud xatosiga mualliflik ta'rifi berilgan bo'lib, bu fuqarolik sud ishlarini yuritishning maqsad va vazifalaridan chetga chiqqan holda, fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining qonunchilikda belgilangan huquq va manfaatlari buzgan holda sud hujjatlarining qabul qilinishiga olib keladigan, odil sudlovga erishishga to'siq bo'ladigan yoki huquq normalarining obro'sizlanishiga olib keladigan salbiy holat deb baholangan. Amaldagi qonunchilikka taklif sifatida, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi 372⁴-moddasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish keltirilgan.

Kalit so'zlar: sud xatosi, huquqiy xato (huquqni qo'llashdagi xato), fuqarolik protsessi, prinsip, obyektiv haqiqat, birinchi instansiya, apellyatsiya, kassatsiya, taftish, hal qiluv qarori, raqamli sud.

АБДИХАКИМОВ Самандар

Докторант Ташкентского государственного

юридического университета

E-mail: samandarabdiyakimov86@gmail.com

ПОНЯТИЕ СУДЕБНОЙ ОШИБКИ В ГРАЖДАНСКОМ СУДЕБНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ И ЕЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещается понятие, виды и содержание правовой ошибки в гражданском судопроизводстве, а судебная ошибка как один из ее видов анализируется с теоретико-научной

точки зрения. В ходе исследования были изучены мнения и соображения различных ученых-правоведов. Исходя из приведенных ими определений была широко освещена сущность и содержание судебной ошибки. При этом теоретически и практически проанализированы понятие судебной ошибки, причины ее возникновения. В свою очередь, причины, приводящие к судебной ошибке разделены на две группы, то есть субъективные и объективные факторы. Отмечено, что субъективными факторами возникновения судебной ошибки являются ошибки, возникающие из-за проблем, связанных с уровнем квалификации судьи, его психическим состоянием, а объективными факторами - высокий объем работы в судах и случаи столкновения с существующими противоречивыми ситуациями в законодательстве. Также изучена сфера влияния судебной ошибки на судебные акты, особенно на решения, проанализированы обстоятельства, которые могут быть устранены самими судами первой инстанции при возникновении судебной ошибки и обстоятельства, приводящие к отмене или изменению судебных актов судами вышестоящих инстанций. По результатам этих анализов судебные ошибки были разделены на три группы: фактические, связанные с нормами материального права и проистекающие из процессуальных ошибок. Проанализированы основания нарушения норм процессуального права, приведенных в гражданском процессуальном законодательстве, даны решения и предложения по недостаткам в этих правилах. В качестве теоретико-научного предложения дано авторское определение судебной ошибки, которая, отклоняясь от целей и задач гражданского судопроизводства, оценивается как негативная ситуация, приводящая к принятию судебных актов с нарушением прав и интересов граждан и субъектов предпринимательства, установленных законодательством, препятствующая достижению правосудия или приводящая к дискредитации правовых норм. В качестве предложения в действующее законодательство внесены изменения и дополнения в статью 372⁴ Гражданского процессуального кодекса Республики Узбекистан.

Ключевые слова: судебная ошибка, правовая ошибка (ошибка в применении права), гражданский процесс, принцип, объективная истина, первая инстанция, апелляция, кассация, ревизия, решение, цифровой суд.

SAMANDAR Abdikhakimov

PhD student at Tashkent State University of Law

E-mail: samandarabdihakimov86@gmail.com

THE CONCEPT OF JUDICIAL ERROR IN CIVIL PROCEEDINGS AND ITS THEORETICAL ANALYSIS

ANNOTATION

In this article, the concept, types, and content of legal error in civil proceedings are highlighted, and judicial error as one of its types is analyzed from a theoretical and scientific point of view. In the course of the research, the opinions and judgments of various legal scholars were studied, and based on their definitions, the essence and content of judicial error were widely elucidated. In this case, the concept of judicial error and the causes of its occurrence are analyzed from a theoretical and practical point of view. The causes leading to a judicial error, in turn, are divided into two groups, namely subjective and objective factors. If the subjective factors in the occurrence of a judicial error are errors arising from problems related to the judge's qualification level, his mental state, then the objective factors are the high volume of work in the courts and the presence of contradictory situations in the legislation. Also, the scope of influence of a judicial error on judicial acts, especially decisions, was studied, and the circumstances that can be eliminated by the courts of first instance themselves in the event of a judicial error, as well as the circumstances leading to the cancellation or amendment of judicial acts by higher courts, were analyzed. Based on the results of this analysis, the judicial error was divided into three groups: factual, related to the norms of substantive law, and arising from procedural errors. The grounds for violation of the norms of

procedural law cited in the civil procedural legislation were analyzed, and solutions and proposals were made regarding the shortcomings in these rules. As a theoretical and scientific proposal, the author's definition of a judicial error is given, which, deviating from the goals and objectives of civil proceedings, leads to the adoption of judicial acts in violation of the rights and interests of citizens and business entities established by law, hinders the achievement of justice, or leads to the discrediting of legal norms. As a proposal to the current legislation, amendments and additions are made to Article 3724 of the Civil Procedure Code of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: judicial error, legal error (law enforcement error), civil procedure, principle, objective truth, first instance, appeal, cassation, audit, decision, digital court.

O'zbekiston Respublikasi sud tizimini takomillashtirish hamda unda yuzaga keluvchi turli kamchiliklarni bartaraf qilish sud-huquq sohasidagi eng dolzarb masalalardan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa, fuqarolik sudlari jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning buzilgan va nizolashayotgan huquqlari yuzasidan odil sudlovga erishishida muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 55-moddasiga muvofiq, har bir shaxs o'zining qonuniy huquq va manfaatlarini sud orqali himoya qilishi mumkin ekanligi belgilab qo'yilgan [1]. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvarda qabul qilingan "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi farmoni 15-maqsadida ham fuqarolarning va tadbirkorlik subyektlarining odil sudlovga erishish darajasini oshirish maqsadi ilgari surilgan [2]. Chunki, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi (keyingi o'rinlarda FPK) asosiy maqsad va vazifalari ham bunga yaqqol misol bo'la oladi. FPKning 2-moddasiga ko'ra esa fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarini, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, O'zbekiston Respublikasining huquqlari va manfaatlarini, shuningdek korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining (bundan buyon matnda tashkilotlar deb yuritiladi) huquqlari hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish maqsadida fuqarolik ishlarini to'g'ri, o'z vaqtida ko'rib chiqish va hal etish fuqarolik sud ishlari yuritishning maqsadlaridan biri hisoblanadi [3]. M.M.Mamasiddiqov fuqarolik ishlarini to'g'ri va o'z vaqtida ko'rish hamda hal qilish fuqarolik sud ishlarini yuritishining vazifasi deb baholab, nizoli huquqiy munosabat sohasiga jalb qilingan barcha subyektlarning buzilgan huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishni esa maqsadi ekanligini keltiradi [4, B.19]. Ammo, yana shunga e'tibor qaratish lozimki, fuqarolik sud ishlarini yuritishdan asosiy maqsadi nafaqat nizoli huquqiy munosabatlarda, balki nizosiz ishlar doirasidagi subyektlarni ham qamrab oladi. Chunki, fuqarolik sudlarida buyruq tartibida va alohida tartibda ko'riladigan ishlar nizosiz talablar asosida ko'riladi.

Ushbu qoidalardan kelib chiqqan holda har bir shaxsning huquqlari qonunda belgilangan har qanday himoya vositalari bilan ta'minlanadi. Ammo, fuqarolik sud ishlarini yuritish jarayonlarida yuqorida keltirilgan vazifalardan chetga chiqish holatlari ham uchrab turadi. Aynan ushbu holatlar sudlarda sud xatosining vujudga kelishiga olib keladi. Shu sababli, sud xatosini tadqiq qilish, uning sabablarini o'rganish orqali sud xatolarini vujudga kelish holatlarini bartaraf qilishning yangi usullarini va yo'llarini topishga yordam beradi.

Sud xatosi bir qator protsessualist olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Bu jarayonda esa huquqshunos olimlar tomonidan ikki xil tushunchaga alohida to'xtalishadi. Birinchisi huquqiy xato yoki huquqni qo'llashdagi xato (правовая ошибка) bo'lsa, ikkinchisi sud xatosi (судебная ошибка) hisoblanadi. Huquqni qo'llash xatosi umumiy tushuncha hisoblanadi. Ya'ni, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan huquqni qo'llash bilan bog'liq xatoliklar natijasida yuzaga keladi. Bu yerda huquqni muhofaza qiluv organlar deganda, aynan ma'lum bir huquqni qo'llash

vakolatlariga ega bo'lgan, o'ziga yuklatilgan funksiyalarni bajaradigan har qanday davlat tashkiloti nazarda tutiladi. Protsessualist olim M.L.Golubeva sud xatosini tadqiq qilar ekan, avvalo huquqiy xato (правовая ошибка) tushunchasini tahlil qiladi. Unga quyidagicha ta'rif beradi: "Huquqiy xato (правовая ошибка) bu qonun darajasida qo'riqlanadigan maqsadlar, huquqlar va erkinliklarga erishishga to'sqinlik qiluvchi salbiy natija hisoblanib, uning oqibatida jamiyatda ijtimoiy zarar kelib chiqadi" [5, 10.B]. Muallif huquqiy xato yuz berganida oqibat kelib chiqishi, ya'ni uning natijasida ijtimoiy zarar yuzaga kelishini zaruriy belgi sifatida keltirgan. Ijtimoiy zarar tushunchasiga kengroq nazar tashlanadigan bo'lsa, unga huquq normalarining obro'sizlanishi, sud tizimiga nisbatan ishonchning kamayishi, odil sudlov tizimidagi samaradorligining pasayishi va boshqa shu kabi oqibatlarni kiritish mumkin bo'ladi. Shu bois, yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqib, huquqiy xatolarni mazmun-mohiyatiga ko'ra quyidagi uchta turga ajratish mumkin:

1. Huquq ijodkorligida kelib chiqadigan xatoliklar:

a) mantiqiy xatolar - qonun chiqaruvchilarning fikrlarini izchil tashkil qilish ta'minlanmaganligi, ya'ni ushbu xatoliklar normativ-huquqiy hujjatlarning boshqa qonun hujjatlari bilan uyg'unlashtirish jarayonida vujudga keladi;

b) filologik xatolar - qonun hujjatlarini qabul qilishda til bilan bog'liq grammatik qoidalarining buzilishi;

c) gnoseologik xatolar - qonunda keltirilgan normalarning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi obyektivlik qoidalariga mos emasligi;

2. Huquqni qo'llashdagi xatolar:

a) tergovdagi xatolar;

b) sud xatolari;

3. Huquqni talqin qilishdagi xatolar:

a) mantiqiy xatolar - qonun normalarini qo'llashda yo'l qo'yiladigan xatoliklar;

b) tizimli xatolar - qonun normalarini izohlashdagi tizimlilik talablariga rioya qilmaslik;

c) filologik xatolar - qonun normalaridagi ayrim so'z yoki tushunchalarning ma'nosi va mazmunini noto'g'ri izohlash.

Huquqiy xatolarni o'rganishda ushbu turlarga ajratishning asosiy maqsadi ularni tizimli tarzda tadqiq qilish va bu orqali esa ularni bartaraf qilish hisoblanadi. Shu sababli, M.L.Golubeva ushbu huquqni qo'llashdagi xatoni (правовая ошибка) atroflicha o'rganib chiqib, uning bir qismi ya'ni bir jihati sifatida sud xatosini o'rganadi. Muallif jinoyat protsessida sud xatosini tadqiq qilib, unga quyidagicha mualliflik ta'rifini ishlab chiqadi: "sud xatosi deganda sudlarda ishni ko'rib chiqish vakolatiga ega bo'lgan shaxs tomonidan jinoyat jarayonining dastlabki tergov va sud bosqichlarida, shuningdek hukmni ijro etish bosqichida sodir etilgan qasddan bo'lmagan harakat (yoki harakatsizlik) bo'lib, u jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchilik talablarining noto'g'ri qo'llanishi yoki ularga rioya qilinmasligida namoyon bo'ladi va natijada fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarining jiddiy buzilishiga olib keladi" [5, 10.B]. Ushbu huquqshunos olimning sud xatosiga bergan ta'rifida shunga e'tibor qaratish lozimki, sodir etilgan harakat qasddan bo'lmasligi lozim. Chunki, hal qiluv qarorini qabul qilish chog'ida sud tomonidan sodir etilgan xatoliklar qasddan qilingan bo'lsa, uni jinoyat sifatida baholash kerak bo'ladi. Shu sababli, sud xatosi vujudga kelgan hollarda uni sodir qilgan shaxslar jinoiy javobgarlik masalasi kelib chiqmaydi. Yuqorida keltirilganidek, sud xatosi ehtiyotsizlik oqibatida vujudga keladigan, oldindan uning oqibatini taxmin qilish imkoni bo'lmagan jarayon hisoblanadi.

T.A.Bekker esa sud xatosini yuqori instansiya sudlari tomonidan aniqlanadigan holat deb baholab, u moddiy va (yoki) protsessual huquq normalarining buzilishi natijasidagi salbiy oqibat ekanligini keltiradi. Shuningdek, sud xatosining natijasida sud ishlarini yuritishda obyektiv haqiqatga

erishilmasligi bilan bog'laydi va sud protsessi ishtirokchilarining konstitutsiyaviy huquqlarining poymol etilishi bilan birga kechishini bildiradi [6, 7.B].

Sud jarayonida xatolarga yo'l qo'yilishi fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarining buzilishiga olib keladi. Buni yuqorida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida keltirilgan normalar orqali bilish mumkin. Ishni ko'rish jarayonlarida esa sud xatosiga yo'l qo'yish fuqarolarning sud orqali himoyalaniish bilan bog'liq konstitutsiyaviy huquqning buzilishiga olib keladi. Shu o'rinda obyektiv haqiqatga erishishni ham hisobga olish lozim. Agar sud tomonidan ayrim xatoliklarga yo'l qo'yilsa, odil sudlovda obyektiv haqiqatga erishish qiyinlashadi yoki erishishning imkoni bo'lmaydi. Obyektiv haqiqat fuqarolik protsessual huquqining prinsiplaridan biri sifatida qaraladi. To'g'ri, protsessual qonunchiliklarda obyektiv haqiqat prinsipi to'g'ridan to'g'ri ko'rsatilmagan. Ammo, ushbu prinsip boshqa protsessual huquq tamoyillaridan kelib chiqqan holda o'rganiladi. Professor A.A.Moxovning fikricha, obyektiv haqiqat deganda sud tomonidan ish uchun ahamiyatga ega bo'lgan yuridik holatlarni protsessual qonunda belgilangan vosita va usullar yordamida aniqlash tushuniladi [7, 24.B]. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bugungi kunda zamonaviy fuqarolik protsessual qonunchilikda obyektiv haqiqat prinsipi va tushunchasi bevosita keltirilmagan bo'lsa-da, sudning dalillarni to'plash, tekshirish va baholashdagi barcha protsessual harakatlari orqali obyektiv haqiqatga erishiladi. Huquqshunos olimlar Z.N.Esanova, D.Y.Habibullayev va I.M.Salimovalar bu jarayonni asosan dalillar va isbotlash orqali amalga oshirishini keltirib, bunda ularning asosiy maqsadi ishning haqiqiy holatini ochish, ishni har tomonlama va to'liq ko'rib chiqib, qonuniy, adolatli va asosli sud hujjatini qabul qilish orqali amalga oshirishini ta'kidlab, agar isbotlash va dalillarda kamchiliklar yuzaga kelsa, qabul qilingan sud qarorlari yuqori instansiya tomonidan qayta ko'rilishiga olib kelishi mumkinligini keltirishadi [8, 8.B]. Boshqa bir qator protsessualist olimlarning obyektiv haqiqat tushunchasini o'rnini taraflarning tortishuvchanligi va tengligi tamoyillari egallagan degan fikrlarni bildirishadi. Ammo, P.V.Krashenninnikova obyektiv haqiqat fuqarolik protsessida yo'qolmayotganligini, aksincha uni aniqlash usullari o'zgarganligini, ya'ni sudning muvofiqlashtiruvchi va nazorat qiluvchi funksiyasi ostida tomonlarning tashabbusini qonunchilik asosida rivojlantirish orqali amalga oshirilayotganligini ta'kidlab o'tadi [9, 84.B]. Demak, sud jarayonidagi xatolar obyektiv haqiqatga erishishga to'sqinlik qilishi va shu orqali adolatli, asosli va qonuniy qarorlarning qabul qilish jarayoniga putur yetkazishi mumkin. Bundan tashqari, sud xatosi aynan protsessual va moddiy huquq normalarining buzilishi oqibatida vujudga kelishi ham keltirib o'tilgan. O'zbekiston Respublikasi fuqarolik protsessual qonunchiligida ham aynan moddiy va protsessual qonunchilik buzilganda sud hujjatlari yuqori instansiya sudlari tomonidan bekor qilinishi yoki o'zgartirilishiga olib keladi.

Sud xatosini vujudga keltiruvchi omillar turlicha bo'lishi mumkin. E.G.Trishina [10] va B.V.Krasilnikovlar [11] sud xatosiga alohida to'xtalib, sud xatosi sudning subyektiv va obyektiv jihatdan noto'g'ri xatti-harakatlari natijasida vujudga kelishini ta'kidlashadi.

Sud xatosini vujudga kelishida subyektiv sabablar sifatida sudyaning ish bo'yicha yetarli malakaga ega emasligi, psixologik holatlarning buzilishi, noto'g'ri tahlillar amalga oshirilishini misol qilib ko'rsatish mumkin. Shuningdek, obyektiv sabablar sifatida sudlardagi ish hajmining yuqori ekanligi va qonunchilikdagi mavjud ziddiyatli vaziyatlarga duch kelish holatlari bo'lishi mumkin.

V.V.Efimova arbitraj sudida (iqtisodiy sud) sud xatosini vujudga kelishini o'rganib, sud xatosi deganda arbitraj sudi tomonidan arbitraj sud ish yuritishining maqsad va vazifalaridan chetlanib qaror qabul qilinishi natijasida yuzaga keladigan huquqiy oqibat deb hisoblab, u vakolatli sud instansiyasi tomonidan belgilangan protsessual tartibda aniqlanishini keltirib o'tadi [12, 8.B]. Muallifning sud xatosi borasidagi fikrlari boshqa ko'plab protsessualist olimlarniki kabi, birinchi navbatda, sud xatosi sud ishlarini yuritish vazifa va maqsadlariga erishishdagi to'siq deb baholashidir. Darhaqiqat, fuqarolik sud ishlarini yuritishda yuzaga keluvchi xatoliklar sudga murojaat qiluvchi

subyektlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga hamda ishni to'g'ri va o'z vaqtida hal qilishga salbiy ta'sir o'tkazadi. Ammo, muallifning sud xatosi faqat vakolatli instansiyalar orqali aniqlanishi mumkinligi to'g'risidagi fikriga qo'shilmaymiz. Chunki, bu yerda vakolatli instansiya deganda yuqori instansiyalar nazarda tutilgan. Sud xatosini aniqlash faqatgina ularning vakolatida emas. Buni quyidagi tahlillar natijasida bilib olish mumkin.

Sud xatosi aksariyat hollarda yuqori instansiya sudlari tomonidan aniqlanadigan jarayon sifatida qaraladi. Ammo, shuni e'tiborga olish joizki, sud xatolari birinchi instansiya sudlarining o'zida ham aniqlanishi mumkin. Misol uchun, qo'shimcha hal qiluv qarorlarini qabul qilish. FPK 262-moddasiga muvofiq qo'shimcha hal qiluv qarori quyidagi hollarda qabul qilinishi belgilangan:

- huquq to'g'risidagi masalani hal qilib, undiriladigan summaning miqdorini, olib berilishi kerak bo'lgan mol-mulkni yoki javobgar amalga oshirishi shart bo'lgan harakatlarni ko'rsatmagan bo'lsa;
- arz qilingan talablarning birortasi bo'yicha ishda ishtirok etuvchi shaxslar dalillar taqdim etgan va tushuntirishlar bergan bo'lsalar-da, biroq bu xususda hal qiluv qarori qabul qilinmagan bo'lsa;
- hal qiluv qarorida sud xarajatlarini taqsimlash ko'rsatilmagan bo'lsa [3].

Bu qoidalar birinchi instansiya sudining hal qiluv qarorini qabul qilishda yo'l qo'ygan xatolar ekanligini anglatadi. M.M.Mamasiddiqov, Z.N.Esanova va D.Y.Xabibullayevlar fuqarolik protsessual qonunchilikka muvofiq hal qiluv qarorini qabul qilgan sud tomonidan ushbu sud hujjatidagi kamchiliklarni tuzatishning bir nechta usullari mavjud ekanligini ta'kidlab, ulardan biri sifatida esa qo'shimcha hal qiluv qarori chiqarish ekanligini keltirishadi. Sud hal qiluv qarorida arz qilingan da'vo talablariga to'liq va asoslantirilgan javob berilishi kerak hamda sud xarajatlari masalalari hal etilishi lozim. Agar bunday talablar qondirilmagan bo'lsa, sud qo'shimcha hal qiluv qarori qabul qilish orqali ushbu kamchiliklarni bartaraf etadi [13, 142.B]. Demak, bundan kelib chiqib aytish mumkinki, sud xatosi nafaqat yuqori instansiyalar orqali, balki birinchi instansiya sudlarida ham aniqlanib, ularni tuzatish mumkin.

I.A.Petrova sud xatosini sud ishlarini ko'rib chiqish jarayonida yo'l qo'yilgan xatolik sifatida belgilab, u moddiy yoki protsessual huquq normalarining buzilishiga olib kelishini ta'kidlaydi [14, 23.B]. Yuqorida keltirib o'tilgan ko'plab huquqshunos olimlar kabi I.A.Petrova ham moddiy va protsessual qonunchilik normalarining buzilishini alohida keltiradi.

Moddiy va protsessual qonunchilikning buzilishi sud xatosining asosini tashkil qiladi. Chunki, qachonki ushbu holatlar hal qiluv qarorini qayta ko'rish jarayonida aniqlansa, uning bekor qilinishi yoki o'zgartirilishiga sabab bo'ladi. Fuqarolik protsessual qonunchilikda moddiy huquq normalarining buzilishi bilan bog'liq aniq qoidalar keltirilgan. Ammo, protsessual huquq normalarining buzilishi holati bilan bog'liq qonunchilikda ayrim kamchiliklar mavjud. O'zbekiston Respublikasi FPKning 372⁴-moddasida protsessual huquq normalarining buzilishi oqibatlari bilan bog'liq qoidalar keltirilgan. Ushbu moddaning birinchi qismida protsessual huquq normalarining buzilishi noto'g'ri hal qiluv qarorini qabul qilishga olib kelgan bo'lsa yoki olib kelishi mumkin bo'lgan bo'lsagina hal qiluv qarorini bekor qilinishiga olib kelishi mumkin deya belgilangan. Bundan shuni anglash mumkinki, ushbu moddaning birinchi qismi bo'yicha har qanday protsessual buzilishni olish mumkin bo'ladi, qachonki ushbu xatoliklar hal qiluv qaroriga mazmunan ta'sir o'tkazadigan kamchilik deb baholansa. Ikkinchi qismida sanab o'tilgan yettita protsessual qoidaning buzilishi holatlarida ham hal qiluv qarori bekor qilinishi mumkin deb belgilangan. Bu esa ikkinchi qismining mazmuni birinchi qism bilan deyarli bir xil ahamiyatga ega bo'lib qolganligini bildiradi. Ikkinchi qismida sanab o'tilgan asoslar jiddiy protsessual xatoliklar sanaladi. Bu esa shuni anglatadiki, ushbu asoslarning mavjudligi har qanday holda hal qiluv qarorini bekor qilishga yoki o'zgartirishga asos bo'lishi lozim. Shu bois, FPKning 372⁴-moddasi ikkinchi qismining "Agar" deb nomlanuvchi qismi quyidagi holda qayta tahrirlanishi lozim:

“Agar quyidagi asoslar mavjud bo’lsa, sudning hal qiluv qarori, ajrimi va qarori har qanday holda bekor qilinishi yoki o’zgartirilishi lozim”.

Shuningdek, mazkur normada faqatgina sud hujjatlarini *“bekor qilish”* haqida so’z boradi. Ammo, yuqori instansiya sudlari hal qiluv qarorlarni bekor qilibgina qolmasdan uni o’zgartirish huquqiga ham ega hisoblanadi. Shu bois, ushbu moddaga *“bekor qilish”* bilan birgalikda *“yoki o’zgartirish”* qismini ham qo’shish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

A.S.Morozova apellyatsiya instansiyasini tadqiq qilar ekan, ushbu yuqori sud instansiyasining asosiy vazifasi sifatida birinchi instansiya sud hujjatlarida sud xatosini aniqlash va ularni bartaraf etish ekanligini ta’kidlaydi [15, 19.B]. Shuningdek, R.A.Xusaynova ham apellyatsiya institutini o’z ilmiy tadqiqot ishlarida tahlil qilib, apellyatsiya instansiyaning maqsadlaridan biri sifatida hal qiluv qarorlarining qonuniy, asosli va adolatli qabul qilinganligini tekshirish yuzasidan quyi instansiya sudlari tomonidan yo’l qo’yilgan xatolarni bartaraf etish ekanligini keltirib o’tadi [16, 6.B]. Mualliflarning ushbu fikrlariga qo’shilish mumkin. Chunki, yuqoridagi huquqshunos olimlarning ham sud xatosiga bergan ta’riflaridan kelib chiqqan holda yuqori instansiyalarning asosiy vazifasi sud xatosi bilan bog’liq ekanligini anglatadi. Shuningdek, P.V.Krashennikova ham apellyatsiya va kassatsiya instansiyalarida sud xatosini tuzatish lozimligini ta’kidlaydi [9, 435.B]. E.A.Borisova yuqori instansiya sudlarining vakolatlarini keltirib, ulardan biri sifatida ikkinchi instansiya sudlari birinchi instansiya sudlarining ishni ko’rib chiqishda yo’l qo’ygan xatolariga e’tibor qaratib, ushbu xatolarni bartaraf etish yo’llarini ko’rsatgan holda, birinchi instansiya sudlari tomonidan qonunlarning to’g’ri tushunilishi va qo’llanilishiga ko’maklashishini bildiradi [17, 53.B]. Ushbu huquqshunos olimlarning fikriga qo’shilgan holda yuqori instansiya sudlarining asosiy maqsadi nafaqat birinchi instansiya tomonidan yo’l qo’yilgan xatolarni aniqlash, balki ushbu xatolarni bartaraf etish choralarini ham ko’rish hisoblanadi. Shuningdek, yuqorida ta’kidlab o’tganimizdek, sud xatosi faqatgina apellyatsiya, kassatsiya yoki taftish instansiyalarida emas, birinchi instansiyada ham qisman aniqlash imkoni borligini ham yodda tutish lozim.

Yuqorida keltirilib o’tilgan tahlillardan kelib chiqqan holda, sud xatolarini quyidagicha guruhlashtirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. Faktik xatolar - ishda mavjud bo’lgan holatlarning noto’g’ri talqin qilinishi bilan bog’liq xatolar. Bu holatlar dalillarni umuman ishlatmaslik yoki ularni noto’g’ri tahlil qilish natijasida yuzaga keladi. Fuqarolik sud ishlarini yuritishda quyidagilarni faktik xatolar sifatida olish mumkin:

a) ish uchun ahamiyatga ega bo’lgan holatlarning to’liq aniqlanmaganligi;
b) sud aniqlangan deb hisoblagan, ish uchun ahamiyatga ega bo’lgan holatlarning isbotlanmaganligi;

c) sud hujjatida bayon etilgan sud xulosalarining ish holatlariga muvofiq emasligi;

d) bildirilgan talab bo’yicha sud tomonidan sud hujjatining qabul qilinmaganligi.

2. Moddiy huquq normalarini qo’llash bilan bog’liq xatolar - huquq normalarining buzilishi yoki noto’g’ri qo’llanishi bilan bog’liq bo’lib, ular qonunchilikni noto’g’ri talqin qilish natijasida yuzaga keladi. Bular esa quyidagilar hisoblanadi:

a) qo’llanilishi lozim bo’lgan qonunni yoki boshqa qonunchilik hujjatini qo’llamagan bo’lsa;

b) qo’llanilmasligi lozim bo’lgan qonunni yoki boshqa qonunchilik hujjatini qo’llagan bo’lsa;

c) qonunni yoki boshqa qonunchilik hujjatini noto’g’ri talqin qilgan bo’lsa.

Moddiy qonunchilik normalarining har qanday holda buzilishi yoki noto’g’ri qo’llanilishi sud hujjatining bekor qilinishi yoki o’zgartirilishiga olib keladi.

3. Protsessual xatoliklar - sud muhokamasi davomida yo’l qo’yilgan va ish bo’yicha yakuniy qarorga ta’sir ko’rsatishi mumkin bo’lgan xatolardir. Fuqarolik sud ishlarini yuritishda protsessual xatolar FPKning 372⁴-moddasida belgilangan qoidalar hisoblanadi.

Sud xatosi ham sud hujjatlariga ta'sir doirasiga ko'ra ikki xil darajada bo'ladi. Birinchi tur sifatida sud hujjatining mazmuniga ta'sir qilmaydigan holatlar bo'lsa, ikkinchisi sud hujjatining mazmuniga ta'sir qilib, sud xatosining mavjudligi sud hujjatining bekor qilinishiga olib keladigan holatlar hisoblanadi. Ammo, ko'pgina huquqshunos olimlar sud xatosi bo'lishi uchun uning natijasida sud o'zining odil sudlovdagi maqsad va vazifalariga erisha olmasligi kerak deya ta'kidlashadi. Bu esa o'z navbatida sud hujjatlarini bekor qilinishiga olib keladigan qat'iy xatolik ekanligini bildiradi.

Turli huquqshunos olimlarning sud xatosini o'rganishi natijasida turli xil doktrinal yondashuvlar paydo bo'lgan. Ularning barchasi fuqarolik sud ishlarini yuritishdagi kamchiliklarni o'z vaqtida to'g'ri aniqlash va bartaraf qilish uchun muhim hisoblanadi. Ayniqsa, sud hujjatlarini qonuniyligi, asosliliigi va adolatliliigi yuzasidan tekshiruvchi qayta ko'rish institutlari faoliyatida ushbu nazariy bilimlar keng miqyosda foydalaniladi. Demak, bulardan kelib chiqqan holda sud xatosiga quyidagicha mualliflik ta'rifini ishlab chiqish mumkin:

“Sud xatosi – bu fuqarolik sud ishlarini yuritishning maqsad va vazifalaridan chetga chiqqan holda, fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining qonunchilikda belgilangan huquq va manfaatlarini buzgan holda sud hujjatlarining qabul qilinishiga olib keladigan, odil sudlovga erishishga to'siq bo'ladigan yoki huquq normalarining obro'sizlanishiga olib keladigan salbiy holat hisoblanadi.”

Yuqorida sanab o'tilgan bir qator sud ishlarini yuritishda vujudga keluvchi kamchiliklar va muammolarni bartaraf qilish va odil sudlovga erishishni yanada oshirish maqsadida mamlakatimizda ayrim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sudlar faoliyatiga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish hamda sud tizimining moddiy-texnik ta'minotini yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi farmoni asosida bir qator o'zgarishlar kiritilishi belgilangan. Ushbu o'zgarishlar zahirida sudlarda kelib chiqadigan faktik xatolar hamda protsessual va moddiy qonunchiliklarni qo'llash bilan bog'liq xatolarni oldi olinishi istiqbollari yotadi. Chunki, ushbu farmonda “Raqamli sud” konsepsiyasini ishlab chiqilgan bo'lib, unda quyidagilarni amalga oshirish belgilangan:

- sudga ariza berishdan oldin sun'iy intellekt yordamida sud muhokamasining taxminiy natijasi hamda sarflanadigan xarajatlarni shakllantirish;
- murojaatlarni sudga elektron shaklda yuborish;
- ishda ishtirok etuvchi shaxslarga sud binosiga tashrif buyurmasdan sud muhokamalarida masofadan turib ishtirok etish imkoniyatini yaratish;
- taraflar va ishda ishtirok etuvchi boshqa shaxslarga sud jarayonlarida ishga doir barcha materiallar bilan elektron shaklda tanishish imkoniyatini yaratish;
- sud xarajatlari elektron shaklda hisoblanishi va to'lanishi, shuningdek, ijro varaqalarini avtomatik ravishda ijroga yuborish;
- sud ishlarini zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda to'liq elektron tarzda yuritish;
- sun'iy intellekt yordamida sud majlisi bayonnomalarini real vaqt rejimida matn shaklida tayyorlash;
- sud hujjatlari loyihalarini avtomatik shakllantirish [18].

Ushbu o'zgarishlar sudlarda vujudga keluvchi xatoliklarni kamaytirishga va sud tizimining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Umumiy qilib aytganda, sud xatosi fuqarolik sud ishlarini yuritishdagi salbiy jarayon hisoblanib, uning natijasida qabul qilingan sud hujjatlari yuqori instansiya sudlari tomonidan bekor qilinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, sud xatosi sud hujjatlarini bekor qilish yoki o'zgartirish asoslarini keltirib chiqaradigan asosiy omil hisoblanadi. Ayniqsa, protsessual huquq normalarining buzilishi

yoki noto'g'ri qo'llanilishi sud xatosi bilan bog'liq jarayon sanaladi. Sud xatosini tadqiq qilish esa, uni oldini olish yoki bartaraf qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Bunda yuqorida hal qiluv qarorlarini qayta ko'rishda protsessual huquq normalarining buzilishi bilan bog'liq normaga keltirilib o'tilgan takliflarning amaliyotga joriy etilishi natijasida sud xatolarini oldini olish va ularni sodir etilishi darajasini kamaytirishga erishish mumkin.

Iqtiboslar/Сноски/References

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // 01.05.2023 // URL: <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi farmoni. 28.01.2022-yildagi PF-60-son // URL: <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
3. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi // 01.04.2018 // URL: <https://lex.uz/docs/-3517337#-6716209>
4. Mamasiddiqov M.M., Xabibullayev D.Y., Fuqarolik protsessual huquqi. Darslik. Mualliflar jamoasi. - Toshkent. "Lesson press" nashriyoti. 2020-y. 607 bet // URL: <https://drive.google.com/file/d/1GJyv6KODBfziHGELOV8xbsD0ZxpTWzp/view>
5. Голубева М.Л. Судебная ошибка: теоретико-прикладной анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Н. Новгород, 2009. – 30 с. 10с // URL: <https://www.dissercat.com/content/sudebnaya-oshibka-teoretiko-prikladnoianaliz/read>
6. Беккер Т.А. Установление истины как основы предупреждения судебных ошибок в уголовном судопроизводстве: автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.09 - Уголовно-процессуальный. - Томск, 2017. - 24 с. // URL: <https://www.dissercat.com/content/ustanovlenie-istiny-kakosnovapredotvrashcheniya-sudebnykh-oshibok-v-ugolovnom-proizvodstve/read>
7. Мохов А.А. Гражданский процесс (гражданское процессуальное право) России: учебник — М.: ООО «ЮРИДИЧЕСКАЯ ФИРМА КОНТРАКТ», 2017. — 384 с. 24 с // URL: https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/grazhdansky_process_rossii_pod_red_aa_mokhova/
8. Esanova Z.N., Xabibullayev D.Y., Salimova I.M. Fuqarolik ishlarini sudda ko'rishda isbotlash va dalillar. Monografiya. - Toshkent: LESSON PRESS, 2015. - 181 bet. // URL: <https://drive.google.com/file/d/1zKJQCerS7-WpCd43ZSbzxtSGPGmRWtbm/view>
9. Крашенинникова П. В. Гражданское процессуальное право : учебник : [в 2 т.] / под ред. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Статут, 2022. 550 с 435-437 с. // URL: https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/grazhdanskoe_processualnoe_pраво_учебник_v_2_t_tom_1_obshchaya_chast_pod_red_pv_krashenninnikova/
10. Тришина Е.Г. Проблема судебного контроля в гражданском судопроизводстве: Дис... канд. юрид. наук. Саратов, 2000. // URL: <https://www.dissercat.com/content/problema-sudebnogo-kontrolya-v-grazhdanskom-sudoproizvodstve>
11. Красильников Б.В. Судебная ошибка по гражданскому делу как следствие несовершенства материального и процессуального законодательства: Дис... канд. юрид. наук. М., 2002. // URL: <https://www.dissercat.com/content/sudebnaya-oshibka-po-grazhdanskomu-delu-kak-sledstvie-nesovershenstva-materialnogo-i-protses>
12. Ефимова В.В. Контроль в арбитражном процессе как способ устранения судебных ошибок: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.15 - гражданский процесс; арбитражный процесс. Саратов, 2004. - 32 с. // URL: <https://www.dissercat.com/content/kontrol-v-arbitrazhnom-protseesse-kak-sposob-ustraneniya-sudebnykh-oshibok/read>
13. Mamasiddiqov M.M., Esanova Z.N., Xabibullayev D.Y. Fuqarolik protsessual huquqi. O'quv qo'llanma. - Toshkent. ILM ZIYO, 2012-yil, - 336 bet. // URL: [https://www.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/huquq/Fuqarolik%20protsessual%20huquqi%20\(M.Mamasiddiqov,%20Z.Esanova,%20D.Habibullayev\).pdf](https://www.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/huquq/Fuqarolik%20protsessual%20huquqi%20(M.Mamasiddiqov,%20Z.Esanova,%20D.Habibullayev).pdf)
14. Петрова И.А. *Пересмотр судебных актов по вновь открывшимся обстоятельствам в гражданском и арбитражном процессах (сравнительно-правовой аспект)*: автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата юридических наук. — Москва, 2010. — 33 с. // URL: <https://www.dissercat.com/content/peresmotr-sudebnykh-aktov-po-vnov-otkryvshimsya-obstoyatelstvam-v-grazhdanskom-i-arbitrazhno/read>
15. Морозова А.С. Пределы рассмотрения дела арбитражным апелляционным судом и его полномочия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 — гражданский процесс; арбитражный процесс. Саратов, 2015. 35 с. 19 с // URL: <https://www.dissercat.com/content/predely-rassmotreniya-dela-arbitrazhnym-apellyatsionnym-sudom-i-ego-polnomochiya/read>
16. Xusaynova R.A. Fuqarolik ishlarini apellyatsiya tartibida sudda ko'rib chiqish muammolari: yuridik fanlar nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2011. – 26 bet.

17. Борисова Е.А. Апелляция, кассация, надзор по гражданским делам : учеб. пособие — 2е изд., перераб. и доп. — М. : Норма : ИНФРАМ, 2016. — 352 с. URL: https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/borisova_ea_apelljacija_kassacija_nadzor_po_grazhdanskim_delam

18. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sudlar faoliyatiga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish hamda sud tizimining moddiy-texnik ta'minotini yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni. 21.08.2025-yildagi PF-140-son // URL: <https://lex.uz/uz/docs/-7696567>

YURIST AXBOROTNOMASI

6-SON, 8-JILD

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 6, ВЫПУСК 8

LAWYER HERALD

VOLUME 8, ISSUE 6

ISSN 2181-9416

DOI JURNAL: 10.26739/2181-9416